

1774 KÜÇÜK KAYNARCA ANTLAŞMASINDAN 1841 LONDRA SÖZLEŞMESİNE KADAR BOĞAZLAR MESELESİ

Muharrem DÖRDÜNCÜ*

ÖZET

Osmanlı Devleti 1453 yılında İstanbul'un fethini takiben Karadeniz çevresini kendi hakimiyetine almıştı. Karadeniz çevresinin tamamen fethedilmesiyle İstanbul ve Çanakkale Boğazları üzerinde tek taraflı egemenlik hakkını kullanmaya başlamış oldu. Boğazların tek taraflı egemenliğini Osmanlı Devleti XIX. yüzyıl başlarına kadar devam ettirmiştir. 1809'da İngiltere ile Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Antlaşması ile bu dönem son bulmuştur. 1809 Kale-i Sultaniye Antlaşmasıyla Boğazlardan geçiş ikili antlaşmalarla düzenlenmeye başlamıştır. 1841 Londra Boğazlar sözleşmesi ile de boğazlar uluslararası himaye dönemine girmiştir.

Anahtar kelimeler: Karadeniz, İstanbul Boğazı, Çanakkale Boğazı.

ABSTRACT

Following the conquest of Istanbul in 1453, Ottoman Empire took Black Sea and its surroundings under control. Through this domination, Ottoman stated using its sovereignty right over Bosphorus and Dardanelles. The unilateral sovereignty was kept till the beginning of XIX. Century. This sovereignty ceased following the treaty of Kale-i Sultaniye (Çanakkale) with United Kingdom. In the prospect of this treaty the sovereignty was arranged by bilateral participations. Finally, after Londra Treaty on straits in 1841 the international mandate over straits came to picture.

Key Words: Black Sea, Bosphorus, Dardanelles.

***

Osmanlı Devleti İstanbul'un fethinden sonra, Karadeniz çevresinde başlattığı fetihler ile-özellikle Kırım'ın fethiyle- bu deniz bir "Türk Gölü" haline gelmişti. Karadeniz'in tamamen Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde kalması, Boğazlarda da Osmanlı hakimiyetinin tek taraflı olarak kullanılmasını sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin Karadeniz ve Boğazlarda hakimiyetini tek taraflı olarak kullanması "*Boğazların kapalılığı ilkesi*" olarak zikredilmektedir. Bu ilke "İmparatorluğun kadim kaidesi" olarak da anılır¹. Fakat bu katı kural bazı devletlere verilen ayrıcalıklar ile yumuşadığı da görülmüştür. Osmanlı Devleti, Venedik'e (1454), Fransa'ya (1536),

* Arş.Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

¹ Yüksel İnan, *Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukusal Rejimi*, Ankara, 1986, s.7.

İngiltere'ye (1579) ve Hollanda'ya (1598) farklı tarihlerde bu kapitülasyonlar ile çeşitli imtiyazlar vermiştir.² Bu Avrupa devletlerine verilen bu imtiyazlar, Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlere verdiği tek taraflı bir uygulamadır. Verilen bu imtiyazlar yine Osmanlı Devleti'nin kendi uhdesinde olduğu için "kapalılık ilkesi"ne gölge düşürmemiştir. Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'deki bu üstünlüğü XVIII. yüzyıla kadar devam edecektir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde Karadeniz'de Osmanlı Devleti'ne rakip bir devlet ortaya çıkacaktır; Rusya.

Karadeniz Rus ticareti açısından bir çıkış kapısı idi. Çünkü Avrupa'nın en uzun akarsularından biri olan Volga, Petersburg'dan Hazar Denizi'ne doğru akmakta ve Karadeniz'e dökülen Don akarsuyuna bir noktada 70 kilometre yaklaşmaktadır. Ayrıca Rusya için yalnız Karadeniz'in buz tutmadığı dikkate alınır, bu denizin Rusya için önemi daha iyi anlaşılacaktır.³ Rus idarecileri Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başladığını daha I. Petro(1689-1725) zamanından itibaren biliyorlardı. II. Katarina(1762-1796) ile birlikte Osmanlı Devleti'nin bu zayıflığından istifade ederek, büyük emellerine ulaşacaklarına kanaat getirmişlerdi. İlk önce "*Karadeniz'e inmek*" ve "*Kırım'ı ilhak etmek*" daha sonra Boğazlar ile İstanbul'u ve Ege denizindeki adaları ele geçirerek, sözde bir Grek Devleti kurmak suretiyle, büyük emellerine ulaşacaklar ve böylece Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırarak "*Türk meselesini*" halletmiş olacaklardı⁴.

Küçük Kaynarca Antlaşması ve Boğazlar

1769-1774 savaşıyla Ruslar, "*Güneye inme*" siyasetlerinde önemli adımlar atarak, savaş sonunda imzalanan "*Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla*" da başarılarını siyaseten kabul ettirmiş oldular. 1770 ilkbaharında büyük bir Rus donanması, Kont Orlov'un kumandasında Akdeniz'e gelerek, Ege denizine doğru ilerlemeye başladı. Rus donanmasının Akdeniz'e gelişi tamamıyla İngiltere hükümetinin tasvibi ve hatta yardımıyla olmuştu. İngiltere bu sıralarda Rusya'yı destekliyor ve Rusların Osmanlı Devletine karşı kazanacağı bir zaferden menfaat bekliyordu. Bu gaye ile Karadeniz'den güneye inemeyen Rus donanması, Baltık denizinden hareketle İngiltere'nin yardımıyla Akdeniz'e ulaştı. İngiltere ve Rusya'nın bu yardımlaşmasının istihbaratını almış olan Fransa, akabinde Babıali'yi gerekli tedbirleri alması için uyardı⁵. Bunun üzerine İstanbul'da yapılan tartışmalardan sonra gerekli tedbirler düşünölmeye başlanmıştı. Fakat bunun yanında böyle bir harekete

² Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789 - 1994)*, İstanbul,1995, s.184.

³ Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara, 1993, s.130-131.

⁴ Kurat, *a.g.e.*, s.22.

⁵ Kurat, *a.g.e.*, s.26.

pek ihtimal vermeyenler bile çıkmıştı.⁶ Bu tarihlerde bazı devlet adamları Rusların Baltık'tan Akdeniz'e donanma göndermesinin zor olduğu görüşündeydiler⁷. Rusların bu hareketının asıl amacı, Çanakkale Boğazının kapatılarak bazı adaların işgali ve Mora'da başlayan isyanın Selanik'e kadar genişletilmesi idi⁸. Rusların bu hareketi Osmanlı kuvvetleri tarafından püskürtüldü. Fakat 7 Temmuz 1770 günü Rus savaş gemileri Çeşme körfezinde Osmanlı donanmasını ani bir baskınla yaktılar⁹. Artık Ege denizinde bir Osmanlı donanması kalmadığından, Rusların Çanakkale Boğazını zorlayıp İstanbul'a dahi hücum etmeleri mümkündür. Fakat Osmanlı ordusunda bulunan Baron de Tott tarafından Çanakkale Boğazının süratle tahkim edilmesi üzerine, Rus savaş gemileri Boğazı zorlamaya cesaret edemediler¹⁰. 17 Temmuz 1774 tarihinde Rus generali Reppin ve Osmanlı devlet adamlarından Ahmet Resmi ve Reisülkütab İbrahim Münib efendiler tarafından görüşülen antlaşma; 28 madde olarak imza olundu. Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'deki hakimiyeti tehlikeye girmiş ve bu denizde kendisine bir rakip çıkmıştı. Antlaşmanın 11. Maddesi Boğazlar açısından son derece önemlidir:

"...iki devlete müteallik gemi ve tüccar sefainine bigayr-i mümaneatin serbestiyet üzere geşt ve güzâr eylemeleri akd ve temhid olunub ve iskelelerine ve her mahalle mutlaka sair devletlerin icra ittikleri ticaretlerinde kamyab oldukları vech üzere işbu Rusya gemileri tüccar sefayinine dahi Devlet-i Aliye'm canibinden ruhsat virile Karadeniz'den Akdeniz'e ve Akdeniz'den Karadeniz'e murur ve amme-i sevahil ve kıyılarınun limanlarından maruzzikir deryalar ittisalinde olan memer ve boğazlarında meks ideler ve işbu maddeye dair balada izah olunduğu üzere Devlet-i Aliye'mizin memalikinden emr-i ticarete dair biaynihi Françe ve İngiltere misillü ola..."¹¹

⁶ Mücteba İlgürel, "III. Mustafa", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.XI, İstanbul 1989, s.160.

⁷ Tanınmış Osmanlı devlet adamlarından Ahmet Resmi Efendi, Onsekizinci yüzyıl devletler arası ilişkilere dair kaleme aldığı ve Sadrazam Muhsin-zade Mehmet Paşa'ya takdim ettiği makalesinde Rusların Baltık'tan dolaşarak Akdeniz'e kadar gelmesini aşağıdaki görüşüyle değerlendirmektedir: "Akdeniz'de donanma bulundurmamak, Rusya devletinin coğrafi konumuna ters olmakla devamlı olarak bu donanmayı techiz ve beslemekle karşılaşılacak zorluklar en sonunda donanma askeri arasında yaratacağı yılgınlıkla çekilip gitmeye ya da bir fırtınaya yakalanıp yok olmaya yol açacağı hiç kuşkusuzdur. Gerçekte Akdeniz Rus topraklarından gayet uzak olmakla bunun sürdürülmesinin mümkün olmayacağı bellidir." İsmet Parmaksızoğlu, "Bir Türk Diplomatının On sekizinci Yüzyıl Sonunda Devletler Arası İlişkilere Dair Görüşleri", *Belleten*, S.186, (Nisan 1983), s.534.

⁸ İlgürel, *a.g.e.*, s.161.

⁹ Kurat, *a.g.e.*, s.26.

¹⁰ İlgürel, *a.g.e.*, s.162.

¹¹ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.I, Ankara, 1953, s.125.

Yukarıdaki Küçük Kaynarca antlaşmasının 11. Maddesi ile Rusya'nın Osmanlı ülkesinde tam bir ticaret yapma serbestliği ile daha önce Fransa ve İngiltere gibi devletlere verilen kapitülasyonların aynısını elde etmiş oldu¹². Küçük Kaynarca Antlaşmasına göre Kırım Hanlığıyla Kuban ve Bucak Tatarları siyaseten müstakil olup ancak dini işlerinde Hilafet makamına bağlı olacaklardı¹³. Bu suretle Kırım Hanlığı Osmanlı hakimiyet ve himayesinden ayrılarak Rusya'nın eline düşmüş oluyordu. Diğer bir deyişle Kırım Hanlığının "istiklali"nin tanınması buranın Rusya'ya ilhaki yolunda atılmış ilk adımdan başka bir şey değildi¹⁴. Rusya'nın Karadeniz kıyılarına ulaşması bir süre sonra Kırım'a yerleşmesi, Karadeniz'in Osmanlı'nın bir iç deniz durumunu sona erdirmiştir. Ancak bu antlaşmayla, Karadeniz artık fiilen bir Türk gölü olmaktan çıkmıştır. Fakat bunun neticesi hukuken bir serbest deniz haline gelmesi olmamıştır¹⁵. Boğazlar statüsünün başka bir devletle antlaşma yolu ile değiştirilmesi anlamına almamak gerekir. Çünkü, Rusya'nın Küçük Kaynarca ile sağladığı -daha önce Fransa, İngiltere ve Hollanda'ya verilmiş olduğu gibi- sadece ticaret gemilerini geçirme hakkıydı. Boğazların ve Karadeniz'in kapalılığı ilkesi, bu tarihten itibaren de varlığını korumakta devam etmiştir¹⁶.

1774 yılından itibaren Karadeniz, Osmanlı Devleti için tehlikeli ve baskı kaynağı haline gelmiştir. Ruslar Karadeniz'in bütün kuzey sahillerinin pek yakında ellerine geçeceğinden emin oldukları gibi, Rus ticaret gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçmelerini sağlamak maksadıyla antlaşmanın 11. Maddesine koydurmuşlardı. Fakat Rus savaş gemilerinin Karadeniz'den Akdeniz'e çıkmasını Osmanlı Devleti kesin keseretti. Babıali Karadeniz'i bütün yabancı gemilere kapalı tutmağa devam etmiştir. Yabancı devletler mallarını Türk gemileriyle naklettirmek suretiyle Karadeniz'de ticaretlerini devam ettirmişlerdir¹⁷. İngiliz, Fransız ve diğer devletlerin savaş gemilerinin Karadeniz'e girmeleri müsaade edilmediğinden, Babıali Rusya karşısında bu hususta direnebildi¹⁸. Böylece Boğazlar Küçük Kaynarca'da Rusya bakımından halledilmiş olmadı. Rusya Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra, bir taraftan deniz yoluyla İstanbul Boğazını zorlamasının hazırlıklarına girerken, diğer taraftan da Kırım'dan Balkanlara ve Kafkaslara doğru yayılmanın çarelerini aramaya başlamıştır. Karadeniz'in Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra durumu değişmeye başladı. Rusların, Boğazları tehdit etmeye başlamasıyla -"Boğazlar Meselesi"nin

¹² Rıfat Uçarol, "Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan 1839'a kadar Osmanlı İmparatorluğu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.XI, İstanbul 1989, s.181.

¹³ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.IV, İstanbul 1972, s.58.

¹⁴ Kurat, *a.g.e.*, s.28.

¹⁵ Mahmut R. Belik, *Türk Boğazları'nın Hukuki Statüsü*, İstanbul, 1962, s.7.

¹⁶ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul 1995, s.184.

¹⁷ Belik, *a.g.e.*, s. 7-8.

¹⁸ Kurat, *a.g.e.*, s.31.

açıkça ortaya çıkmasıyla- birlikte diğer büyük Avrupalı devletlerini de kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı-Rus rekabetinin içine çekmeye başladılar. Bu da Karadeniz ve çevresiyle birlikte, Osmanlı Devleti'nin tamamını devletlerarası rekabetin konusu haline getirmiş, aynı zamanda iç ve dış siyasetin de önemli gelişmelere yol açan, dikkatle göz önünde tutulması gereken bir diğer sebep olmuştur¹⁹.

Ruslar, 1777'de II. Katarina'ya yaverlik etmiş olan Şahin Giray'ı Kırım'a han olarak atamaya muvaffak oldular. Osmanlı Devleti bunu protesto ederek hemen akabinde Babıali'de III. Selim Giray'ı Kırım'a han tayin etti. Fakat 1778'de Rus ordusu Kırım'a girdi fakat bir netice alamamıştır²⁰. Durum böyle olunca Babıali ile Rusya arasında Küçük Kaynarca'yı açıklayan ve teyid eden bir antlaşma imzalandı. Netice de 10/21 Mart 1779'da Aynalıkavak Tenkihnamesi imzalanmasıyla Ruslar yeni bir diplomatik zafer kazanmış oldular²¹. Aynalıkavak Tenkihnamesi ile Kırım müstakil olacak, Babıali de Şahin Giray'ın hanlığını tasdik edecekti. Küçük Kaynarca antlaşmasının 3. Maddesinin de daha açık bir hale geldiği Aynalı Kavak'ta, Kırım'ın iç işlerine ve istiklallerine her iki devletin müdahale etmeyeceği teyid edilmiş, Osmanlı padişahı Kırım hanını Halife olarak - yalnız dini bir merasimden ibaret olarak- tasdik edecekti²². Böylece Ruslar, Memleketeyn (Eflak-Boğdan) üzerindeki aşırı isteklerinden vazgeçmiş gibi görünerek asıl hedefleri olan Kırım meselesini istedikleri gibi kabul ettirmiş oldular²³.

Rusya, Aynalıkavak'tan sonra Avrupa'daki siyasi durumdan faydalanarak Kırım'ı tamamen halletmek için harekete geçti. Kırım'ı işgal etmesine yol açtı. Rusya Kırım'ı bir vilayeti haline döndürdü ve bir beyanname ile işgalin gerekçesini ilan etmeye çalıştılar (1783)²⁴. Böylece Rusya 1768-1774 savaşıyla Osmanlı Devleti'ne tarihinin en ağır antlaşmasını imzalatarak adım adım giriştiği Karadeniz'e inme hedefine ulaşmış oldu. Artık Rusya'nın bundan böyle önünde yalnızca Boğazlar ve Boğazlar üzerinden Akdeniz'e inmek kalmıştı. Rusların Kırım'ı ilhak etmesi Müslüman halk üzerinde derin bir üzüntüye sebep olmuştu. Diğer taraftan Rusya Avrupa'daki emellerini gerçekleştirmek isteyen Avusturya ile anlaşarak Osmanlı Devleti'ne ikinci bir darbe indirmek istiyorlardı.

II. Katarina ve Avusturya imparatoru II. Joseph 1780 de bir görüşme yaptılar. Yapılan bu görüşmede ortak bir proje hazırladılar. Bu projeye göre

¹⁹ Uçarol., *a.g.e.*, C.XI, s.180.

²⁰ İlgürel, *a.g.e.*, s.169.

²¹ Kurat, *a.g.e.*, s.32.

²² İlgürel, *a.g.e.*, C.XI, s.170; Danişmend, *a.g.e.*, C.IV, s.61.

²³ Danişmend, *a.g.e.*, C.IV, s.61.

²⁴ İlgürel, *a.g.e.*, C.XI, s.170.

Osmanlı Devleti'ni tamamen paylaşmaktı. Çıkacak bir savaşta Osmanlı Devleti'ni yenecek olurlarsa, İstanbul'a kadar olan yerleri ele geçirecekler hatta Bizans İmparatorluğu yeniden kurulacak ve başına Katarina'nın oğlu Konstantin getirilecekti.²⁵ Osmanlı Devleti Avusturya ve Rusya ile 1787-1791 ve 1792 tarihlerinde savaşmak zorunda kaldı. Bu savaşlar sırasında Prusya ve İsveç ile savunma ittifakı yaparak Avrupa diplomasisine ve ittifaklar dönemine girmiş oluyordu²⁶.

Neticede Osmanlı Devleti 4 Ağustos 1791 de Avusturya ile Zıştovi Barış Antlaşmasını, 18 Ağustos 1791 tarihinde Rusya ile Kalas mütarekesi yapılmış ve ardından da 10 Ocak 1792'de Yaş Barış Antlaşması imzalamıştır. Bu barış antlaşmasıyla Osmanlı Devleti Kırım'ı geri alamamışsa da Rusların Türkiye'yi taksim projesi suya düşmüş, Memleketeyn ve Besarabya hedeflerine ulaşamamışlardır²⁷. Osmanlı Devleti Kırım'ı tekrar ele geçiremediği gibi sınırlarını Aksu (Buğ) nehrinden Dinyester nehrine kadar geriye kaydırarak Özi ve arazisini Rusya'ya bırakmak zorunda kalıyordu. Ruslar ele geçirdikleri bu arazi kıyısında ileride Karadeniz'de deniz kuvvetlerinin merkezi olacak olan Odessa limanını inşa edeceklerdir²⁸. Yapılan bu savaşlar neticesinde Babıali bundan böyle kuvvetinin azaldığını anlamış ve tarihlerinde ilk defa olarak Avrupalı Hıristiyan devletlerin yardımını arama ihtiyacı duymuştur. Bu da, onu Avrupa devletleri arasındaki ilişkilerden yararlanma siyasetine yöneltmiştir²⁹. 1789'da Fransız İhtilalinin patlak vermesinden sonra Avrupa'da büyük siyasi gelişmeler yaşandı. Fransa'nın başına geçen Napolyon, en büyük rakibi olarak gördüğü İngiltere'yi Akdeniz'de bertaraf etmek için 1798'de Mısır'ı işgal etmiş, bu da Osmanlı-İngiliz ve Osmanlı-Fransız ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur.

Mısır Meselesi ve Boğazlar

Mısır, Fransa için büyük önem arz etmektedir. Çünkü İngiltere'nin önünü burada keserek Doğu Akdeniz'de hakim konuma gelecek, dolayısıyla Hindistan yolunu denetim altına almış olacaktı. Bu konu hakkında Fransa Dışişleri bakanı Talleyran hükümetine şöyle bir rapor sunmaktadır: "*Mısır, gerek Hindistan, gerek diğer yerlerin ticareti bakımından bize sınırsız yararlar sunmaktadır. Girit ve Limni adaları ise bize, Ege Denizi'ne ve Çanakkale Boğazı'na egemenlik sağlar.*"³⁰ Böylece Fransa, okyanuslarda

²⁵ Uçarol, *a.g.e.*, C.XI, s.222.

²⁶ Uçarol, *a.g.e.*, C.XI, s.239.

²⁷ Danişmend, *a.g.e.*, C.IV, s.72; Antlaşma maddeleri için bkz. Erim, *a.g.e.*, C.I, s.181-194.

²⁸ Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", *Osmanlı Devleti Tarihi*, C.I, İstanbul, 1999, s.72.

²⁹ Uçarol, *a.g.e.*, C.XI, s.245.

³⁰ Uçarol, *a.g.e.*, C.XI, s.264.

İngiltere'ye kaptırılan üstünlüğü Akdeniz'i ele geçirerek bir kara devleti olmaktan kurtulacaktı. Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi karşısında zor durumda kalan Osmanlı Devleti, kendisine müttefik aramaya başladı. Bu arada Fransa'ya karşı Avrupa'da oluşan "koalisyon"dan müttefik bulması kolay oldu. Böylece Fransa'ya karşı Osmanlı-Rus (3 Ocak 1799), Osmanlı-İngiliz (5 Ocak 1799) ve 21 Ocak 1799'da birer ittifak antlaşması yapıldı³¹. Osmanlı Devleti'nin yaptığı bu ittifaklardan özellikle Rusya ile yaptığı ittifak ayrı bir önem arz etmektedir. Çünkü Mısır işgali karşısında Rusya ile ittifak yapmasıyla bu devlet yıllardır hedeflediği Boğazlara ulaşma isteğini Babıali'nin izniyle elde etmiş oluyordu.

Böylece Rus donanması ilk defa boğazlardan geçerek Akdeniz'e açılma imkanını bulmuştur. Rusların elde ettikleri bu imkanı daha sonra devamlı bir hak haline getirmek istemeleri, sonraki yıllarda "Boğazlar Meselesi" olarak gündeme oturtacak ve bu antlaşmayla Osmanlı Devleti o güne kadar hukuken bir Türk denizi sayılan Karadeniz'de, Rusya'nın varlığını ilk defa hukuken ve resmen kabul ediyordu. Her ne kadar Rusların bu durumu geçici bir izne ve antlaşma şartlarına bağlı ise de, Ruslar, Osmanlı Devleti'nin zor durumlarından ve güçsüzlüğünden yararlanarak, Boğazlardan geçebileceğini anlamış oldular. Böylece "Boğazlar Meselesi", tarih sahnesine çıkacak ve ilk defa devletlerarası bir antlaşmada yer alacak, aynı zamanda devletlerarası siyasetin konuları arasına girmiş oldu³². 1798'de Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesiyle, Avrupa'da bir çok meselenin yanında bir de Akdeniz problemi çıkmış oldu. Fakat Fransa'nın Mısır seferi ile Akdeniz'i tamamen kendi hakimiyeti altına alma teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanırken, İngiltere ve Rusya ise önemli menfaatler sağlamış oldular. Özellikle İngiltere Doğudaki topraklarına karşı bir tehlike olarak ortaya çıkan Fransa'yı bertaraf etmekle birlikte, Akdeniz'de Cebelüttarık' tan sonra Malta'ya yerleşerek strateji bakımından önemli bir konum elde etmiş oldu³³.

Rusya ise Osmanlı Devleti ile yaptığı ittifak ile Boğazlardan geçmiş ve Osmanlı Devleti'nin uzun süreden beri uyguladığı "Boğazların kapalılığı" ilkesinden ilk ödünü almaya muvaffak olmuştu. Hatta ağır Rus baskısı altında, 23 Eylül 1805 yılında imzalanan ikinci bir ittifakla, Rusya'ya verilmiş olan ödün genişletilecek ve bu devlete Yedi adada bulunan askerleriyle ikmal bağlantısını sağlamak için, barış zamanında da Boğazlardan geçiş hakkı tanınacaktır³⁴. Rusların boğazlar üzerinde elde ettiği bu başarı en çok İngiltere'yi ilgilendirmiştir. Çünkü Boğazlar, Hindistan yolunun güvenliği açısından son derece önemli olması, İngiltere'yi

³¹ Beydilli, *a.g.e.*, C.I, s.77; Antlaşma maddeleri için bkz, Erim, *a.g.e.*, C.I, s.194.

³² Uçarol, *a.g.e.*, C.XI, s.289; Beydilli, *ag.e.*, s.77; Karal, *a.g.e.*, C.V, s.33-35.

³³ Karal, *a.g.e.*, C.V, s.42.

³⁴ Sander, *a.g.e.*, s.170.

bu tarihten sonra Boğazların kapalılığı ilkesine bağlanarak, bu durumu uluslararası bir yükümlülük haline getirmeye itmiştir³⁵.

Mısır meselesinin hallinden sonra Osmanlı Devleti'nin müttefikleri ile arası bozulmaya başladı. İngiltere'nin Mısır'a yerleşmek istemesi, Rusların, Fransızlardan alınan eski Yedi Adaları, Ege adaları ve Mora'daki hıristiyan halkı Babıali'ye karşı kışkırtmalarıyla birlikte, Boğazlardan geçiş haklarını kalıcı bir statüye sokmak istemesi, Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya yanaşarak bir an önce barış yapmasını gerekli kılmaktaydı³⁶. Bunun üzerine Osmanlı Devleti ile Fransa arasında 25 Haziran 1802'de Paris antlaşması imza edildi. Hatta Fransız ticaret gemilerinin Karadeniz'e geçmelerine dahi izin verildi. Bu vesileyle aynı hak İngiliz gemilerine de verilmiştir³⁷.

Avrupa'da bir tarafta kendisini "İmparator" ilan eden Napolyon, diğer tarafta ona karşı kurulan Avusturya, İngiltere, Rusya ve İsveç'ten oluşan "Üçüncü Koalisyon" büyük bir mücadele içine girmişti. Bu mücadele esnasında Osmanlı Devleti'nin de rahat bırakılmayacağı açıktı. Ruslar, 1798'de imzalanan ittifakın yenilenmesini ve buna birçok maddeler ilave edilmesini istemeye başladılar. Bu maddeler Hıristiyan halkın himayesi ve Boğazlardan Rus savaş gemilerinin geçmesi idi. Birinci maddeyi Babıali kendisini küçültücü bir duruma iteceği için kesin olarak ret etti. Ruslar da bu hususta ısrar edilirse Babıali'nin Fransa tarafına döneceğini göz önünde tutarak, bu konuda ısrar etmediler. Fakat Rus savaş gemilerinin Boğazlardan geçiş hakkı kabul edildi. Böylece 23 Eylül 1805'te daha önce ki Osmanlı-Rus ittifakı yenilenmiş oldu³⁸. Bu antlaşmaya rağmen Osmanlı Devleti Rus tehlikesinin kalktığına inanmamıştı. Yaptığı ittifakı da Rusya'ya karşı tek başına duramayacağını bildiği için imzalamak zorunda kalmıştı. Bu arada Fransa'nın Avusturya ve Rusya ordularına karşı kesin zafer kazanması, Osmanlı Devleti'ni Fransa'ya yönelik sempatisinin artmasına sebep oldu. Fransa'nın bu başarısı karşısında Babıali, Napolyon'un imparatorluğunun tanınmasına karar verdi. Öte yandan Osmanlı ve Fransız yaklaşması Rusya ve İngiltere'yi kaygılandırmıştı. Fransız elçisi İstanbul'a gelince Babıali'den Rus taraftarı olarak kabul edilen Eflak ve Boğdan beylerinin azlını ve Boğazların Rus gemilerine kapatılmasını istedi. Osmanlı Devleti de Elçinin bu isteklerini Rusya ile yaptığı ittifaka rağmen kabul etti. Osmanlı Devleti'nin aldığı bu karar karşısında Rusya hemen bir ultiatom ile protesto etti. İngiltere, Rusya'nın tarafını tutarak, Fransa'ya karşı yeni bir ittifakın

³⁵ Sander, *a.g.e.*, s.171.

³⁶ Beydilli, *a.g.e.*, s.78.

³⁷ Kurat, *a.g.e.*, s.48; Danişmend, *a.g.e.*, C.IV, s.80.

³⁸ Kurat, *a.g.e.*, s.49.

kurulmuş olduğunu ve bu sefer Fransa'nın kesin olarak mağlup edileceğini ileri sürerek, Babıali'nin dikkatini çekti³⁹.

Osmanlı Devleti durumun tehlikeli bir hal alması üzerine Eflak ve Boğdan beylerini tekrar yerlerine iade etti ise de Rusya verdiği ulti-matomun neticesini beklemeden savaş kararı alarak Osmanlı topraklarına girdi. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Fransa ile ilişkilerini kesmesini, Türk donanmasını ve Çanakkale istihkamlarının kendisine teslim edilmesini, Eflak ve Boğdan'ın Rusya'ya bırakılmasını istiyordu. Osmanlı devleti Rusya'nın barışı bozduğunu ileri sürerek savaştan çekinmeyeceğini bildirdi⁴⁰.

Kale-i Sultaniye(Çanakkale) Antlaşması ve Boğazlar

1806'daki Fransa-Osmanlı yakınlaşması daha sonra meydana gelen Fransız-Rus gruplaşması sebebiyle kesintiye yol açtı. Hatta Osmanlı Devleti'nin düşmanı olan Rusya ile Fransa'nın 1807 yılında Tilsit'te ve 1808'de Erfurt'ta antlaşma imzalamaları, Osmanlı-İngiliz antlaşmasını hızlandırdı. Böylece iki ülke arasında 5 Ocak 1809 tarihinde Çanakkale (Kale-i Sultaniye) Antlaşması imza edildi⁴¹.

Bu antlaşmaya göre İngilizler ellerinde bulunan Osmanlı kalelerinin ve Osmanlılar da el koydukları İngiliz gemileriyle mallarının iadesini kabul etmiş, kapitülasyonların devamı ve her iki taraftan tayin edilecek konsolosların aynı hukuku haiz olması kararlaştırılmıştır. İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından savaş gemilerinin geçmesi, eskiden olduğu gibi, yasak olacaktı. Bu hususta, Osmanlı Devleti'nin öteden beri uyguladığı kural, bundan böyle de uygulanacaktı. Buna, barış zamanında bütün devletler ile İngiltere'de uyacaktı. Aynı tarihte kabul edilen dört maddelik gizli ittifaka göre de Fransa Osmanlı Devleti'ne saldırırsa İngiliz donanması Karadeniz'e kadar Osmanlı sahillerini koruyacak, silah ve mühimmat verecekti⁴².

Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Antlaşmasıyla, Boğazlar ve Karadeniz ile ilgili olarak Osmanlı Devleti'nin mutlak egemenliği ve tek başına düzenleme yetkisi son bulmuştur. Bu antlaşma ile birlikte Boğazların hukuksal rejimi Osmanlı Devleti'nin tek taraflı işlemleriyle değil, iki taraflı antlaşmalarla düzenlenmeye başlanmıştır⁴³. Böylelikle Osmanlı Devleti ile Rusya arasında konu olan Boğazlar meselesi, İngiltere'nin bu teşebbüsü ile devletler arası bir nitelik almış oldu. Osmanlı Devleti'nin bir ulusal hukuk

³⁹ Karal, *a.g.e.*, C.V, s.50-51.

⁴⁰ Karal, *a.g.e.*, C.V, s.52.

⁴¹ Uçarol, *a.g.e.*, C.XI, s.321.

⁴² Danişmend, *a.g.e.*, C.IV, s.99; Uçarol, *a.g.e.*, C.XI, s.321.

⁴³ İnan, *a.g.e.*, s.9.

kuralı olan Boğazların barış zamanında yabancı devletlerin savaş gemilerine kapalılığı rejimi, bu anlaşmayla birlikte, ilk kez olarak , uluslararası bir yükümlülük şekline dönüşmüş oluyordu⁴⁴. Gerçi, bu antlaşmada Boğazların kapalılığı kuralına, bütün devletlerin uyacağı belirtiliyorsa da buna uymayı o anlık kabul edenler, sadece antlaşmada imzaları bulunan iki devletti. Ne var ki, İngiltere bu tarihten itibaren bu kuralı diğer devletlere de kabul ettirmek için çalışacaktır. Amacı, Rusya'nın "güneye inmesi"ni önlemek için, Boğazların kapatılmasını bir Avrupa meselesi haline getirmektir. Böylece, Kale-i Sultaniye Antlaşması ile Boğazlar üzerinde İngiliz-Rus rekabeti ilk defa su yüzüne çıkmış oldu⁴⁵.

1815 tarihinde düzenlenen Viyana Kongresinde batılı büyük devletler aldıkları kararlarla, Avrupa'nın neresinde olursa olsun düzene karşı ortaya çıkan ayaklanmaları bastırmayı ve bu yolda başka ülkelerin içişlerine karışmayı görev edinmişlerdi. Fakat, 1821'de başlayan Yunan ayaklanmasında aldıkları bu kararı ilk olarak Fransa ve Rusya bozdular. Daha sonra İngiltere de Yunan ayaklanmasını desteklemeye başladı. İngiltere, nasılsa bağımsızlığını kazanacak gibi görünen Grek yarımadasının ve dolayısıyla Doğu Akdeniz'in Rus etkisi altına düşmesini engellemek ve belki de ileride kendisine bir müttefik kazanmayı düşünüyordu. Aynı duyguları Fransa için de sayabiliriz. Doğu Akdeniz'de İngiltere gibi stratejik çıkarları ve ticari menfaatleri vardı. Üstelik Fransa yönetimi Grek sempatisi üzerine kurulu dış politikayı takip ediyordu⁴⁶. Yunan isyanını bastıramayan Babıali, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşadan yardım istedi. Mehmet Ali Paşa, Mora ve Girit valilikleri karşılığında yardım edeceğini bildirdi. İsteğinin yerine getirileceği bildirilince oğlu İbrahim Paşayı isyanı bastırmakla görevlendirdi. İbrahim Paşa elindeki modern kara ve deniz kuvvetleriyle Osmanlı Devleti'nin bastıramadığı isyanı kısa sürede bastırmaya muvaffak olmuştu. Fakat bu başarı karşısında Avrupa devletleri işe karışmasıyla isyan yeni bir boyut kazanmış oldu. Çünkü Rus Çarı I. Nikola Mehmet Ali Paşanın Doğu Akdeniz'e yerleşmesini kendi menfaatlerine aykırı buluyordu. Neticede Rusya Babıali'ye bir ultimatoma gönderdi. Babıali isyanın bastırıldığı bir sırada yabancı bir müdahaleye vesile olmamak için Rusya ile görüşmelere başladı. Bu görüşmeler neticesinde Akkerman anlaşması imzalandı (7 Ekim 1826)⁴⁷. Anlaşmayla Eflak ve Buğdan beylerinin İstanbul'dan değil mahalli meclisler tarafından tayin edilmesi, Rusya'nın izni olmadan azledilmemeleri ve Osmanlı limanlarında Rus gemilerine bazı ticari imtiyazları tanınması⁴⁸ bu anlaşmayla kabul edilmiş oldu. Bu arada

⁴⁴ Uçarol, *a.g.e.*, C.XI, s.321; İnan, *a.g.e.*, s.10; Belik, *a.g.e.*, s. 9.

⁴⁵ Uçarol, *a.g.e.*, C.XI, s.322.

⁴⁶ Sander, *a.g.e.*, s.174.

⁴⁷ Karal, *a.g.e.*, C.V, s.116-117.

⁴⁸ Danişmend, *a.g.e.*, C.IV, s.112; Karal, *a.g.e.*, C.V, s.116.

Rusya'nın Doğu Akdeniz'de kuvvetlenmesi İngiltere'nin işine gelmedi. Mora ve Girit valilikleri verilen Mehmet Ali Paşanın bile kuvvetli bir şekilde Doğu Akdeniz'de yerleşmesi İngiliz çıkarlarına ters geliyordu. İngiltere için bölgede Rusya veya Mehmet Ali Paşa yerine zayıf bir Osmanlı Devleti ve küçük bir Yunanistan işlerine daha uygun gelebilirdi.

Batılı devletlerin Doğu Akdeniz üzerinde kendi menfaatleri doğrultusunda yaptıkları politikalar neticesinde 6 Temmuz 1827'de Londra'da İngiltere, Rusya ve Fransa arasında görüşmeler başladı. Bu görüşmelerde Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir Yunanistan kurulmasına karar verdiler⁴⁹. Osmanlı Devleti'nin Londra'da alınan bu kararı kabul etmemesi üzerine, İngiliz, Rus ve Fransız ortak donanması, 20 Kasım 1827 tarihinde Navarin'de Osmanlı donanmasını yaktılar. Donanması yakılan Osmanlı Devleti ile İngiltere, Fransa ve Rusya arasında siyasi ilişkiler kesildi. İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti ile bir savaş yapmak niyetinde değillerdi. Fakat Rusya, Londra Antlaşmasını kabul ettirmek için Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ederek, 20 Ağustos 1829 Edirne'yi ele geçirdi. Rusların Edirne'yi işgal etmesiyle 14 Eylül 1829 tarihinde "Edirne Anlaşması" imza edildi⁵⁰.

Savaş sonunda imzalanan "Edirne Antlaşması" ile Rus ticaret gemilerinin İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından geçişlerine ve taşıdıkları eşyaya hiçbir şekilde müdahale edilmeyeceği belirtilmiştir⁵¹. Bu antlaşma ile Babıali barış halinde bulunan bütün devletlerin ticaret gemilerine Boğazları açmayı taahhüt ediyor ve böylece, Boğazların ticaret gemilerine de kapalı olduğuna dair ulusal kural tarihe karıştıyordu. Bu karar ile Boğazların barış zamanında yabancı devletlerin ticaret gemilerine açıklığı, ilk kez olarak bu antlaşma ile uluslar arası bir yükümlülük haline gelmiş oluyordu⁵². Rusların savaş sonunda Edirne'yi işgal etmelerine rağmen Rus ordusu perişan bir hale gelmişti. Bu sebeple Çar I. Nikola'nın Babıali'ye karşı takip edeceği siyasetinde de bir değişiklik oldu. Bu siyaset Rusya'nın yakın bir gelecekte İstanbul ve Boğazları ele geçirmeyi değil, Rusya'nın karşısında zayıf bir Osmanlı Devleti'nin bulundurulması ve Türkiye'nin bütünlüğünün korunması olacaktır⁵³. Çünkü Rusya'nın İstanbul ve Boğaz üzerinde güçlü bir duruma gelmesi batılı devletlerin menfaatlerine ters gelecekti. Bu da batılı devletlerin Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer almasına yol açacaktı. Böyle bir cephe karşısında Rusya'nın tarihi emelini gerçekleştirmesi mümkün olamazdı. Bu durumu gören Çar I. Nikola, Rus politikasını 1830 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü

⁴⁹ İnan, *a.g.e.*, s.10.

⁵⁰ Uçarol, *a.g.e.*, C.XI, s.378.

⁵¹ Kurat, *a.g.e.*, s.57.

⁵² İnan, *a.g.e.*, s.11.

⁵³ Kurat, *a.g.e.*, s.57-58.

koruyarak, bu topraklar üzerinde yeni ve güçlü bir devletin kurulmasına engel olmak şeklinde değiştirdi.

Rusya'nın bu politikasını uygulama fırsatı, Mehmet Ali Paşanın Mısır'da, Osmanlı Devleti'nin egemenliği altından çıkmak ve topraklarına Suriye'yi katmak amacıyla, 1831 yılında isyan etmesiyle bulmuştu. Osmanlı Padişahı II. Mahmut, Mısır isyan eden valisini engel olamayacağını anlayınca büyük devletlerden yardım istedi. Osmanlı Devleti'nin yardım talebinde bulunduğu devletler olumlu cevap veremediler. Çünkü Avusturya'nın deniz gücü sınır idi. Fransa, Mısırlılara yakınlık göstermekteydi. İngiltere ise Rusya ve Fransa ile olan ilişkilerini bozmamak için, olumlu cevap vermemişti.

Rusya'ya gelince, bu devlet yukarıda bahsettiğimiz politika değişikliği sebebiyle Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz sahibi olarak ve ekonomik çıkarlarını daha iyi koruyabilmek düşüncesiyle, II. Mahmut'un yardım çağrısına olumlu cevap verdi⁵⁴.

II. Mahmut'un, Rus Çarı I. Nikola'nın yardım talebini kabul etmesi üzerine bir Rus filosu Boğaza girerek Beykoz'a asker çıkarttı (5 Nisan 1833). Rusya'nın işe karışması, İngiltere ve Fransa'yı harekete geçirdi ve sonunda Mısır kuvvetlerinin daha fazla ilerlemeleri önlenerek 1833'te Kütahya'da uzlaşmaya varıldı. Fakat, gerek II. Mahmut gerekse Mehmet Ali Paşa bu uzlaşmayı geçici olarak düşündükleri için ileride kesin bir hesaplaşma olacağını biliyorlardı. Bu düşünceler etrafında Mısır kuvvetlerinin tekrar saldırması halinde Ruslarla 8 Temmuz 1833 tarihinde yapılan Hünkar İskelesi Antlaşmasıyla Rus yardımı temin edilmekteydi⁵⁵. Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan Hünkar İskelesi Antlaşması; altı açık maddeden ve gizli bir maddeden ibaretti. Bu antlaşmayla Rusya, Osmanlı Devleti'nin devamını ve istiklalinin muhafazasını arzu ettiğini bildirmiştir. Antlaşmanın gizli kısmına göre her iki devlet karşılaşacakları bir tehlike halinde birbirlerine bütün imkanları dahilinde yardımda bulunacaklar, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya maddi yardımda bulunması hususunda zorlanacağı düşünülerek, Babıali'nin Rusya'ya yapacağı yardım Çanakkale Boğazının (Rus hariç) bütün devletlere kapatılması şeklinde olacaktır⁵⁶.

Bu antlaşma ile Rusya yıllardır çok büyük kayıpları göz önüne alarak elde etmeye çalıştığı İstanbul Boğazlarını, Hünkar İskelesinde Osmanlı Devleti ile yaptığı antlaşmayla hiçbir kayıp vermeden kontrol altına almış oluyordu. Böylece Rusya kendisine Akdeniz'den gelebilecek tehlikeleri Boğazların kapatılması ile önlemiş oluyor ve Boğazlar üzerinde

⁵⁴ İnan, *a.g.e.*, s.11-12.

⁵⁵ Beydilli, *a.g.e.*, C.1, s.88.

⁵⁶ Kurat, *a.g.e.*, s.62.

diğer devletlerden daha çok söz sahibi oluyordu. Fakat Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar üzerinde Osmanlı Devleti'nin hamiliğine soyunması İngiltere ve Fransa'nın tepkisine neden oldu. Çünkü İngiltere ve Fransa'nın, "Şark Meselesi"nin bu tarzda halline ve Rusya'nın Boğazların yegane hakimi olmasına asla müsamaha etmeyecekleri ortadaydı⁵⁷.

Hünkar İskeleyi Antlaşmasından sonra batılı devletler, Rusya'nın bu antlaşmayla Osmanlı Devleti üzerinde özellikle Boğazlar üzerinde elde ettiği başarıyı değerlendirmeye başladılar. İngiltere Hünkar İskeleyi Antlaşmasının imzalanmasından hemen sonra Boğazların tekrar eski durumuna yani Boğazların kapalılığı ilkesini uluslar arası bir yükümlülük altına alınması için yoğun bir şekilde çalışmalara başladı.

İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerston, 26 Ağustos 1833'te Babıali'ye verdiği protesto notasında, Hünkar İskeleyi Antlaşmasıyla Osmanlı-Rus ilişkilerinin diğer devletlerce itiraz edilebileceğini, Rusya'nın bu antlaşmaya dayanarak Osmanlı içişlerine silahlı bir müdahalede bulunduğu takdirde ise, İngiltere'nin sanki böyle bir antlaşma yokmuş gibi çıkarlarının gerektirdiği bir biçimde serbestçe hareket edeceği belirtiliyordu⁵⁸.

1839 yılında Mısır valisi Mehmet Ali Paşa Babıali'ye karşı tekrar isyan etti. Çünkü II. Mahmut'un, 1833 yılında Mehmet Ali Paşaya verdiği imtiyazları geri almak için ordusunu üzerine göndermesi, Mısır valisinin isyanına sebep olmuştur. Fakat, Osmanlı ordusu 1839'da Mehmet Ali Paşanın kardeşi İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusuna Nizip'te yenildi. Osmanlı Devleti Nizip mağlubiyeti ile çok zor bir duruma düştü. Kara ordusu aldığı yenilgi ile dağılmış, donanması ise Kaptan-ı Derya Ahmet Paşa vasıtasıyla İskenderiye'ye götürülerek, Mehmet Ali Paşaya teslim edilmişti. Devletin düştüğü bu acziyet karşısında yeni Padişah Abdülmecit yeni bir savaşa kalkışmaktansa, Mehmet Ali Paşa'ya Mısır'dan başka Suriye'nin de bırakılmasını kararlaştırdı. Yani onun isteklerine boyun eğmek zorunda kaldı.

Osmanlı Devleti'nin asi valisine Mısır'dan sonra Suriye gibi stratejik bir bölgeyi de bırakması büyük devletleri kaygılandırmıştı. Bu gelişmeler karşısında Batılı büyük devletler bir defa daha Mısır meselesine müdahaleye karar verdiler. Çünkü Nizip yenilgisi arkasından donanmasının Mısır valisine teslim edilmesiyle savunmasız kalan Osmanlı Devleti'ne, 1833 Hünkar İskeleyi Antlaşmasında olduğu gibi Rusya'nın yardım etme durumu ortaya çıkmıştı. Bu ise, Rusların yeniden İstanbul Boğazına asker ve donanma yerleşirmesi demektir. İşte böyle bir gelişmenin kendi menfaatlerine getireceği tehlikelerden endişelenen İngiltere ve Fransa Mısır

⁵⁷ Kurat, *a.g.e.*, s.63.

⁵⁸ Sander, *a.g.e.*, s.180.

meselesini Avrupa konusu haline getirmeye karar verdiler. Bunun üzerine Avrupalı devletler Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek Mehmet Ali Paşa ile tek başına anlaşma yapmamasını istediler. Osmanlı Devleti bu notayı hemen kabul ederek, Mısır meselesinin çözümünü yalnız Rusya'nın değil, beş Avrupalı devletin himayesine bırakmış oldu. Böylece Rusya ile yaptığı Hünkâr İskelesi Antlaşmasından da kurtulmuş oldu⁵⁹.

İngiltere, Hünkâr İskelesi Antlaşmasından memnun olmadığı için, buradaki kararların ya yürürlükten kaldırılmasını ya da diğer Avrupalı devletlerin katılmasıyla bu antlaşmanın genişletilmesini istiyordu. Böylece Boğazlar meselesini uluslararası bir yükümlülük haline getirip, Boğazların, eskiden olduğu gibi "kapalılık ilkesi"ne tekrar işlerlik kazandıracaktı. Bununla Rusların tek başına, zayıf bir durumda olan Osmanlı Devleti karşısında -İstanbul ve Boğazlar üzerinde- üstün duruma gelmesi önlenmiş olunacaktı.

Londra Boğazlar Sözleşmesi

İngiltere, Mısır konusunda Fransa ile arası açıldığı için, Rusya, Avusturya ve Prusya ile bir ittifak kurarak, 15 Temmuz 1840 tarihinde Londra'da bir anlaşma imzalandı⁶⁰. Osmanlı Devleti, Londra Antlaşması imzalayan İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya, Mehmet Ali Paşaya bir ulti-matom vererek, Osmanlı donanmasını geri vermesini ve hemen Hicaz, Suriye, Girit ile Adana'yı tahliye etmesini istediler⁶¹. Anlaşma gereği Rusya; Mısır kuvvetleri Anadolu içlerine yürüdüğü takdirde İstanbul'u korumak için müdahale edecekti. Prusya; donanması olmadığı için yalnızca diplomatik destek olacak, İngiltere ise, donanma ve kara ordusu ile savaşa katılacaktı. Böylece İngiltere bu devletleri pasif hale getirerek ön plana çıkmış ve Rusya'nın 1833 tarihinde olduğu gibi Boğazlar üzerinde üstün olmasını engellemiştir. Müttefik kuvvetlerin hareketi karşısında zor durumda kalan Mehmet Ali Paşa, Suriye'yi boşaltarak Mısır'a çekilmek zorunda kaldı.

Böylece İngiltere, uyguladığı siyasetle Boğazlar üzerinde istediğini kabul ettirmiş oldu. Çünkü Rus Çarı 1831'de Fransa tahtına geçen Kral Philippe'e nefretinden dolayı İngiltere ile "Şark Meselesi" üzerinde anlaşabileceğini umduğundan bu ittifaka girmiş, Fransa'da Mısır konusunda tek başına daha fazla kalamayacağını anlayarak, Mehmet Ali Paşa'dan desteğini çekerek diğer büyük devletlere katılmıştı.

İngiltere'nin diğer Avrupalı devletlere kabul ettirdiği Londra antlaşması sayesinde boğazlar, Avrupalı devletlerin himayesine girmiş oldu. Bundan böyle Hünkâr İskelesi Antlaşması, Çar I. Nikola'nın tasarladığından

⁵⁹ Uçarol, *a.g.e.*, C.XI, s.418.

⁶⁰ Danişmend, *a.g.e.*, C.IV, s.128.

⁶¹ Danişmend, *a.g.e.*, C.IV, s.128.

tamamıyla başka bir şekle girmiş oldu. Anlaşmanın 8 yıl için imzalanmış olması ve 1841'de dolması, İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston'un ince siyaseti ile Boğazlar üzerinde yapılacak bir antlaşmaya Rusya'dan başka İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya'nın da katılmasını sağladı⁶².

Mısır meselesinin halledilmesinden sonra sıra esas konu olan Boğazlar meselesinin halline gelmişti. Sekiz yıllık vadesi dolan Hünkar İskelesi'nin yenilenemeyeceği gerçeğinden hareketle, taraflar, 13 Temmuz 1841 tarihinde Londra'da Boğazların hukuki statüsünü yeniden belirleyen bir antlaşmaya imza attılar⁶³. Londra'da İngiltere, Avusturya, Rusya, Fransa, Prusya ve Osmanlı Devleti tarafından imza edilen "Boğazlar Antlaşması" dört maddeden meydana gelmekteydi. Buna göre:

- Osmanlı Devleti, barış içinde bulunduğu sürece, eskiden beri uyguladığı gibi, hiçbir yabancı savaş gemisini Boğazlardan geçirtmemeyi kabul ediyordu. Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya ve Rusya devletleri de, bu kurala uyacaklarını taahhüt ediyorlardı.

- Osmanlı Devleti, eskiden olduğu gibi, dost devlet elçilerinin hizmetinde bulunan hafif savaş gemilerine Boğazlardan geçmeleri için izin verebilecekti.

- Padişah, Osmanlı Devleti ile dostluk içinde bulunan bütün devletleri, bu antlaşmaya uymaya çağıracaktı.

- Antlaşma, en geç iki ay içerisinde onaylanacaktı ve antlaşma imzası bulunan devletler, tespit edilen şartların uygulanmasını taahhüt ediyorlardı⁶⁴.

Bu antlaşmanın özelliklerinden biri, diğer devletlerin katılmasına açık olmasıydı. Nitekim ertesi sene Toskana, Danimarka, Belçika, İsveç ve Norveç hükümetleri ayrı ayrı katılmışlardır⁶⁵.

Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti yabancı savaş gemilerinin Çanakkale ve Karadeniz boğazlarından girmesi yasağına dair öteden beri hiç değiştirilmeden konulmuş olan eski kaidenin bundan böyle de yürürlükte kalması hususunda kesin kararını ve kendisi barış halinde buldukça hiçbir yabancı savaş gemisini kabul etmeyeceğini ilan ve temin ediyor ve diğer taraftan da Avrupa'nın beş büyük devleti Babıali'nin bu azim ve kararına saygı göstererek onun bu sözü geçen kaide ve usulüne göre hareket etmeği taahhüt ediyorlardı⁶⁶.

⁶² Kurat, *a.g.e.*, s.64.

⁶³ Beydilli, *a.g.e.*, s.94.

⁶⁴ Uçarol, *a.g.e.*, C.XI, 428.

⁶⁵ Danişmend, *a.g.e.*, C.IV, s.131.

⁶⁶ Cemal Tukin, *Boğazlar Meselesi*, İstanbul, 1999, s.278.

Böylece Boğazlar, Osmanlı Devleti ile Avrupalı devletlerin ortaklaşa hareketi ile kontrol altına alınmış oluyordu. Padişahın barış zamanında Boğazları kapalı tutması eski kaideye benzese bile neticede tamamen karşılamıyordu. Çünkü birinci maddenin içine aldığı devletlerin taahhüdü altında, gerçekte boğazların kapalılığı ile ilgili kaidenin herhangi bir devletin menfaati uğrunda bozulup ihlal edilemeyeceğine dair padişahın kesin bir taahhüdü gizlenmiş bulunuyordu. Diğer bir deyişle Osmanlı Devleti artık gelişigüzel boğazları açmağa yahut şu veya bu devletin menfaati lehinde kapamağa muktedir olamıyordu⁶⁷. Böylece bu antlaşma ile Boğazlar uluslararası bir yükümlülük haline getirilmiş oluyordu. Zaten bu antlaşmayı bundan evvelki antlaşmalardan ayıran başlıca fark da bu özellikten ileri geliyordu.

Londra Boğazlar Sözleşmesiyle Avrupalı devletler Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını ilan ve tasdik ettikleri halde, birinci maddede Babıali'ye boğazları kapalı tutmak gibi onun egemenlik haklarına bir müdahale teşkil eden ağır bir mecburiyet yükleyerek tezada düştüler. Çünkü eski kaide gerçekte padişahın tek başına idari bir tedbiri idi. Şimdi ise padişahın böyle keyfi bir yetkiyi kullanmaya imkan vermemek için olacak ki, yukarıda görüldüğü üzere antlaşmanın ilk maddesine, padişah, kapalılık kaidelerini gelecekte de yürürlükte kalacağını azim ve kararını ilan etmiş oluyordu. Padişahın bu kararına saygı gösterilmesi büyük devletlerce taahhüt altına alınmış gibi bir şekil verildi. Böylece hem kendi istekleri uygulanmış olacak, hem de padişahın haysiyeti velev ki zahiri bir şekilde olsun bu antlaşmanın ikinci maddesine konuldu⁶⁸.

Osmanlı Devleti bu antlaşma ile barış zamanında boğazları tek taraflı kullanma iradesini yitirmişti. Gerçi Londra Boğazlar Antlaşması iki tarafı da bağlayan bir sözleşmedir. Bu antlaşma ne Babıali'nin büyük devletlerden her birine karşı bir taahhüdü idi ne de büyük devletlerden her biri tarafından diğerlerine karşı münferiden vaki olmuş bir taahhüt idi. Bu daha ziyade müteselsil ve ufak parçalara ayrılması mümkün olmayan bir yüküleme idi⁶⁹. Fakat savaş zamanında ise, kendi takdirine göre Boğazları istediği devletin savaş gemilerine açma hakkına sahipti. Nitekim, Babıali bu hakkını, 1853-1856 Kırım savaşında kullanmıştır.

Londra Boğazlar Antlaşması, Osmanlı Devleti için de karlı idi. İçinde bulunduğu zayıf ve çaresiz durumda, bu antlaşma ile Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar üzerinde himayesini tanımaktan ise, aynı yerler

⁶⁷ Tükin, *a.g.e.*, s.278.

⁶⁸ Tükin, *a.g.e.*, s.279.

⁶⁹ Tükin, *a.g.e.*, s.280.

hakkında Avrupa büyük devletlerinin toplu garantisini kabul etmeyi çok daha faydalı bulunmuştur⁷⁰.

Sonuç olarak, Boğazlar üzerinde, İstanbul'un fethiyle başlayıp ve Karadeniz çevresinin ele geçirilmesi süreciyle devam eden Osmanlı hakimiyeti, XIX. Yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir. Karadeniz'de Osmanlı hakimiyeti Rusların Karadeniz'e çıkmasıyla son bulmuştur. Rusların Karadeniz'den sonra İstanbul ve Boğazlara doğru açılma istekleri diğer batılı devletlerin menfaatlerine ters düşünce, boğazlar uluslararası bir sorun haline almıştır. XVIII. Yüzyıldan sonra zayıflamaya başlayan Osmanlı Devleti, bu sorunu devletlerarası siyasi denge politikasıyla halletmeye çalışmıştır.

Osmanlı döneminde Boğazların tarihi sürecini; 1-Tek taraflı düzenlenme (Osmanlı Devleti'nin mutlak egemenlik) dönemi(1453-1809); İstanbul'un fethedilmesiyle başlayıp, Karadeniz çevresinin Osmanlı topraklarına katılmasıyla devam eden süreçte, Boğazlar tamamen Osmanlı Devletinin tek taraflı olarak hakimiyeti altında olduğu dönemdir. 2- İkili antlaşmalarla düzenlenme dönemi(1809-1841); İngiltere ile yapılan Çanakkale Antlaşması(1809) ile artık Osmanlı Devleti tek başına Boğazlar üzerinde karar alamayacağını anlaşıldığı bir dönemdir. 3-1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlar uluslar arası bir sorun haline gelmiş ve bu antlaşma ile Boğazlar çok taraflı antlaşmalarla düzenlenme dönemine girmiştir.

---

⁷⁰ Karal, *a.g.e.*, C.V, s.209.